

СРЕТО ТАНАСИЋ
(Београд)

ОПОЗИЦИЈА РЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТ/НЕРЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТ И ПАСИВНА ДИЈАТЕЗА

У овоме раду аутор се бави питањем када показатељи предикатске нереференцијалности могу послужити као поуздано средство у синтаксичко-семантичкој интерпретацији предиката уобличеног у форми помоћни глагол *бићу/јесам* + трпни придјев.

Српски језик, познато је, има двије синтаксичке конструкције помоћу којих се исказује пасивна дијатеза. То су — конструкција са *се* и конструкција у којој се у предикату јавља одговарајућа форма помоћног глагола са трпним придјевом; уп. *Најуре се сиремила соба за госте* — *Најуре је сиремљена соба за госте*.

Оно што је својствено овако граматикализованим предикатским јединицама јесте њихова податност, бар у неким случајевима, хомонимичној семантичко-синтаксичкој интерпретацији. Њима се, наиме, не исказује сваки пут кад се употребе пасивна дијатеза. Када је у питању конструкција са *се*, хомонимичност потиче отуда што се не може у свакој ситуацији, без ширег комуникативног контекста, утврдити да ли је елеменат *се* ту синтаксички употребљен, као знак пасивне дијатеze, или припада лексичкој форми глагола. Хомонимичност друге конструкције заснива се на сложеној семантици трпнога придјева. Тај облик, наиме, садржи двије значењске компоненте — глаголску и придјевску. Ако се у реченици са предикатом у чијем је морфолошком саставу трпни придјев запостави придјевска компонента, онда се поима да је реченични предикат остварен у пасивној форми, тј. да је у питању пасивна дијатеза. Кад се пак запостави глаголска компонента, трпни придјев се тада понаша као обичан придјев, што значи да у реченици функционише као именски дио предиката.

Да сложена семантика трпног придјева утиче на значењску интерпретацију реченице у чијем се саставу он налази, одавно је запажено у нашој стручној литератури. То је истакао још Петар Ђорђевић у

својој обимној студији о трпним придјевима у старословенском језику¹, овоме питању посветио је посебан рад Михаило Стевановић², а у новије вријеме тим питањем се посебно бавила Ксенија Милошевић³. Уз дефиницију пасива као врсте дијатезе, која омогућује да се пасивне конструкције не сагледавају само са формалне стране већ да се међу њима препознају оне које ту дијатезу заиста исказују, Ксенија Милошевић је у својим радовима показала колико су компликовани путеви у препознавању пасивне дијатезе у овим, како рекосмо, хомонимији подложним конструкцијама.

О начинима препознавања пасивне дијатезе у конструкцијама са *се* највише се говори у њеном раду Милошевић 1972. У фокусу њене пажње биле су и конструкције са трпним придјевом изведеним од перфективних глагола, односно тражење начина за препознавање пасивне дијатезе у њима; том проблему посветила је Ксенија Милошевић посебан рад, који је објављен на страницама овога часописа⁴. У том раду она је изложила своје увиде у већи број фактора на основу којих се у овим конструкцијама може препознавати пасивна дијатеза, тј. спознати када је трпни придјев изведен од перфективних глагола употребљен у глаголској функцији. Мада су сви увиди К. Милошевић у оно што је релевантно за разрешавање хомонимије у предикатима са трпним придјевом изведеним од перфективних глагола значајни и поуздани, треба рећи и то да они не обухватају комплетан списак показатеља одговарајућег значења овог типа предиката. Карактеристично је да фактори на чију се релевантност указује, посебно они на синтаксичком плану, по правилу спадају у *н е о б а в е з н е* реченичне чланове, тј. такве који нису увијек присутни у реченици, па самим тиме није ни сваки предикат семантички препознатљив и на овај посредан начин. Уосталом, и сама Ксенија Милошевић је изричито напоменула да се у говорној пракси не може увијек отклонити хомонимичност ове конструкције⁵.

¹ Ђорђић 1931, 162–163. Истина, у овоме раду се првенствено разматра стање у старословенском језику, али се доста пажње посвећује и ситуацији у српском језику.

² Стевановић 1956, 209; Види и Стевановић 1970, 355.

³ Она је објавила већи број радова у сарајевском часопису *Књижевни језик*, затим у *Јужнословенском филологу* и *Зборнику МС за филологију и лингвистику*.

⁴ Милошевић 1973. О начинима идентификације значења ових конструкција са трпним придјевом изведеним од имперфективних глагола говори иста ауторка у раду Милошевић 1974.

⁵ Милошевић 1973, 424.

Кад је трпни придјев у оваквим конструкцијама употријебљен са глаголским значењем, он тада чува, уз друге глаголске компоненте, и своје значење вида. Дакле, у предикату са пасивним обликом перфективног глагола дати предикат реферише о прошлој свршеној радњи. Кад се пак такав трпни придјев употријеби са придјевском семантиком, онда долази до „разлаза“ између видске вриједности глагола од кога је трпни придјев изведен и значења стања које траје својственог сваком предикату у чијем је саставу прави придјев⁶. Ова чињеница је од значаја са становишта теме овога рада.

Колико је мени познато, досада при семантичкој интерпретацији предиката са трпним придјевом није узимана у обзир његова идентификација са тачке гледишта опозиције референцијално/нереференцијално поимање ситуације о којој он реферише. Мој увид у ствари, међутим, упућује на закључак да и сагледавање предиката са те стране може да одигра дијагностичку улогу. Циљ ми је да у наставку рада покажем у каквој су вези семантичко-синтаксичка интерпретација предиката са трпним придјевом изведеним од свршених глагола и опозиција референцијалност/нереференцијалност.

У србистици је релативно скоро указано на значај чињенице да се све ситуације о којима се саопштава предикатом, глаголским или именским, могу интерпретирати као референцијалне или као нереференцијалне. О томе је први пут на адскватан начин писала Милка Ивић почетком осамдесетих година двадесетог вијека⁷. Када је покриједи глаголски предикат, „глагол радњу именује у референцијалном смислу само онда кад је исказује као стварност, актуелну у садашњости, прошлости или будућности; иначе је нереференцијално употребљен“⁸. Ово не важи само за радње исказане глаголским предикатом, већ за сваку ситуацију исказану било којим типом предиката⁹.

У овом контексту разматрања важно је истаћи значај који има увид у то да радње именоване предикатом могу бити конциповане било као јединичне било као мноштво¹⁰.

⁶ Милошевић 1973.

⁷ Ивић 1983.

⁸ Ивић 1983, 37.

⁹ Храковски 1986. Овај аутор даје чак предност термину *мноштво ситуација* над термином *мноштво радњи*. Међутим, због природе предиката којим се у раду бавим — да исказује и радње и стања, ја не сводим ова два термина на тај којему се даје предност у цитираном раду — на стр. 151.

¹⁰ Храковски 1986 и шире: Храковски 1989.

Постоји више типова мноштва ситуација именованих предикатом, које се међусобно разликују и на различите начине исказују. У стручној литератури се обично наводе ова три типа: дистрибутивност, мултипликативност и итеративност¹¹. Прва два типа припадају референцијалном начину исказивања радњи и ситуација, трећи неререференцијалном. Прва два типа се сврставају у ограничена или избројива, трећи — у неограничена или бесконачна мноштва¹². Рјеђе се у стручној литератури помиње тип мноштва који би најприкладније било звати *збирна* или *избројива вишекратност*, а који би могао са *итеративним тишом* да образује подсистем под заједничким називом *вишекратност*¹³. Заједничко овим типовима је подразумевана да се свака понављана радња или ситуација дешава у одјелитом интервалу; међутим, једино мноштво типа итеративности исказује то понављање неререференцијално. Због њихове међусобне сличности овдје и скрећемо пажњу на ова два начина исказивања мноштва радњи и ситуација, јер се понекад неоправдано не прави разлика међу њима¹⁴. Са становишта теме овога рада та разлика је управо битна због тога што се, како је већ истакнуто, неререференцијалне прошле радње и ситуације исказују само имперфективним глаголима, док се избројива вишекратност исказује и перфективним и имперфективним претериталним облицима. Нпр. *Често смо се састајали крај Мораве — Неколико љуша љосиројавали су се за љокреј; Их колико ме само љуша љргла из сна љљарева вика* (Б. Ћопић).

Случај вишекратности какав илуструју посљедња два међу овде наведеним примјерима није релевантан за семантичко-синтаксичку интерпретацију пасивних облика предиката.

Опозиција референцијалност/неререференцијалност глаголске радње игра значајну улогу и у погледу могућности употребе појединих временских глаголских облика. Тако се на плану прошлости референцијалне радње исказују облицима перфекта и плусквамперфекта како имперфективних, тако и перфективних глагола, док се неререференцијалне радње исказују само имперфективном видском верзијом тих облика¹⁵. Оваква видска ограниченост важи и за исказивање прошлости облицима

¹¹ Храковски 1986.

¹² Храковски 1986.

¹³ Књазев 1989. О мноштву радњи/ситуација типа збирна вишекратност у српском језику в. нешто више у раду Танасић 1997.

¹⁴ В. у раду Танасић 1997, 103.

¹⁵ Ивић 1983 — за облик перфекта; иста је ситуација и кад је посриједи плусквамперфекат.

код којих је умјесто радног глаголског придјева употријебљен трпни придјев, под условом да је он сачувао глаголску семантику¹⁶.

Као што је познато, да би се употребом трпног придјева у предикату успоставила пасивна дијатеза реченице, потребно је да тај пасивни облик не добије придјевску већ глаголску семантичку интерпретацију. Уколико добије придјевску, он аутоматски функционише као именски дио реченичног предиката.

Код оваквих именских предиката са трпним придјевом изведеним од перфективних глагола долази до колизије између видске вриједности глагола од ког је изведен трпни придјев и видске вриједности самога предиката — он, наиме, означава именовано стање ствари у т р а ј а њ у¹⁷. Неперфективно видски семантизован предикат може да исказује и референцијалне и неререференцијалне ситуације. То важи за све предикате, па и такве у чијем је саставу трпни придјев изведен од перфективних глагола а употријебљен у придјевском значењу.

Осврнућемо се, у вези с тим, поближе на сљедеће примјере.

/1/

1. Дућан је само *йонедељком* зашворен.

2. Теразије су *недељом* зашворене за аутомобиле.

3. Кад су кола *йрејшварена* и кад *се иде* узбрдо, најбоље је ићи старим путем (К. Милошевић 1973).

4. Док је брод *усидрен*, путници *усију* да разгледају град (К. Милошевић 1973).

У свим наведеним примјерима постоје чврсти показатељи да је предикатом са трпним придјевом исказана неререференцијална ситуација. У прва два примјера то је инструментал са именицама дана, што је увијек сигнал неререференцијалности радње или ситуације исказане предикатом¹⁸. И у друга два примјера постоје елементи на основу којих се може утврдити да се предикатима са трпним придјевима исказују неререференцијалне ситуације. Када се у временској реченици с везником *кад* у једној клаузи нађе облик презенте у служби идентификовања околности под којима важи оно што потом у датом тексту слиједи као препорука, сасвим је јасно да ту може бити ријечи само о неререференцијално конципованој радњи односно ситуацији.¹⁹ Слично стоје ствари и са четвртим примјером: кад је у једној клаузи са везни-

¹⁶ Танасић 1986.

¹⁷ Милошевић 1973, 429.

¹⁸ Ивић 1983; Ивић 1988.

¹⁹ Танасић 1996, 92–97.

ком *док* презентом исказана неререференцијална садашњост, мора и у другој клаузи бити предикатом исказана неререференцијална садашњост²⁰.

Иста ситуација је и кад се трпни придјев нађе са помоћним глаголом какав се употребљава у облику плусквамперфекта — са перфектом или имперфектом помоћног глагола *бићу/јесам*. Када се у реченици нађу чланови који недвосмислено указују на неререференцијалност ситуације која се исказује оваквом формом предиката, то је сигнал да је трпни придјев употријебљен у значењу правога придјева. Тако је у сљедећим примјерима:

/2/

1. Дућан је само *јонедељком* био зајворен.

2. Само *о празницима* он је био лејо обучен.

3. *Често* су се црквени и народни језик мешали у истом тексту. У владарским повељама *били су јо иравиљу засјуйљени* и један и други (П. Ивић).

4. Кад *би* људи *усјели да сстигну* до капије, она је била закључана.

У прва три примјера у оквиру предикатске синтагме налазе се такви чланови реченице (адвербијалне ознаке) који упућују на неререференцијалност. У четвртном примјеру чињеница да је у временској клаузи присутан потенцијал већ по себи довољно обавјештава о томе да је предикату у управној клаузи ускраћена референцијалност.

Пошто се на плану прошлости претериталним облицима неререференцијалне ситуације не исказују глаголима свршеног вида, то је јасно да показатељи неререференцијалности ситуације исказане предикатом са трпним придјевом изведеним од перфективних глагола истовремено свједоче о томе да такви трпни придјеви имају вриједност обичног придјева.

Како имперфективни глаголи у српском језику исказују и референцијалне и неререференцијалне прошле радње односно ситуације, то податак о томе да је предикатом са трпним придјевом изведеним од имперфективних глагола исказана неререференцијална радња односно ситуација не говори ништа о семантичкој вриједности трпнога придјева, па самим тим не можемо знати да ли је у реченици остварена пасивна дијатеза.

²⁰ Танасић 1996, 100–102.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић 1931 — Петар Ђорђевић, *О старословенским ширним њридевилама*, Јужнословенски филолог XII, Београд
- Ивић 1983 — Милка Ивић, *Начини на које словенски глагол овременењује њонављану радњу*, у књ. Милка Ивић, *Лингвистички огледи*, Београд
- Ивић 1988 — Милка Ивић, *О разликовању конкретњог од начелног саопишићавања у српскохрватском језику*, Глас САНУ CCCLII, Београд
- Књазев 1989 — Ю. П. Књазев, *Выражение повторяемости действия в русском и других славянских языках*, у зб. Храковски 1989 (ред.)
- Милошевић 1972 — Ксенија Милошевић, *Неки аспекти семантичког односа конструкција њасивне (са ширним њридевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику*, Књижевни језик I/3–4, Сарајево
- Милошевић 1973 — Ксенија Милошевић, *Теморално значење и синтаксичка вриједности конструкција Сор (praes. perf.) + part. pass. у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXX/1–2, Београд
- Милошевић 1974 — Ксенија Милошевић, *Улога имперфективног вида и неких других елемената глаголског значења у семантичком конструкцијском и њнтерперијацији једног ширног њредикатива*, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад
- Стевановић 1956, Михаило Стевановић, *Глаголски облици њасива*, Наш језик — нова серија VII, Београд
- Стевановић 1970 — Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) I. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд
- Танасић 1986 — Срето Танасић, *Пасивне конструкције за исказивање референцијалне и нереференцијалне њрошлости*, Књижевни језик 15/3–4, Сарајево
- Танасић 1996 — Срето Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 12, Београд
- Танасић 1997 — Срето Танасић, *Збирна вишекратност као синтаксичко-семантички ширни мноштва радњи*, Јужнословенски филолог LIII, Београд
- Храковски 1986 — В. С. Храковский, *Семантические типы множества ситуаций*, Известия АНСССР Серия литературы и языка 45/2 Москва
- Храковски 1989 — В. С. Храковский, *Семантические типы множества ситуаций и их естественая классификация*, зб. Храковски 1989 (ред.)
- Храковски 1989 (ред.) — В. С. Храковский, *Типология итеративных конструкций*, Ленинград

ИЗВОРИ

- П. Ивић — Павле Ивић, *Целокуйна дела V. Српски народ и његов језик*, Сремски Карловци — Нови Сад, 2001.
- Б. Ђопић — Бранко Ђопић, *Доживљаји Николејине Бурсаћа. Не шугуј бронзана стпражо*, Просвета и др. Београд–Сарајево 1983.

Резюме

Срето Танасић

**ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ РЕФЕРЕНЦИАЛЬНОСТЬ/НЕРЕФЕРЕНЦИАЛЬНОСТЬ
И СТРАДАТЕЛЬНЫЙ ЗАЛОГ**

В настоящей работе автор рассматривает вопрос: когда показатели нерезеренциальности могут послужить надёжным средством в конструкциях типа: вспомогательный глагол *бићи/јесам* + страдательное причастие.

У страдательного причастия есть своя сложная семантика: в нём заключается прилагательный и глагольный компонент. Когда в сказуемом вытеснят прилагательный компонент, тогда сказуемое высказывает страдательный залог. Если же вытеснят в сказуемом глагольный компонент, тогда страдательное причастие принимает значение обычного прилагательного (оно больше не высказывает страдательный залог).

В сербском языке нерезеренциальные ситуации на уровне прошлого не могут выражаться формами перфекта и плюсквамперфекта перфективных глаголов. Поэтому интерпретация предиката, в состав которого входит страдательное причастие перфективных глаголов, может с точки зрения оппозиции референциальность/нерезеренциальность ситуации послужить целям идентификации пассивной диатезы. Если в предложении с предикатом, выраженным одной из двух названных глагольных форм, в состав которых входит страдательное причастие перфективного глагола, появится языковая единица, указывающая на нерезеренциальность, ясно, что страдательное причастие в данном случае не употреблено в глагольном значении, и поэтому в таком предложении не выражена пассивная диатеза.

Так как данными претеритальными формами, образованными от имперфективных глаголов, выражаются референциальные и нерезеренциальные прошедшие действия, настоящий эксперимент не может быть использован для синтаксическо-семантической интерпретации предиката, в состав которого входит страдательное причастие имперфективных глаголов.